

Kovács Ottília
Budapest

Määräisyyden kategoria suomen kielessä

Määräisyys on sekä suomalais-ugrilaisen kielitieteen että suomen ja unkarin kontrastiivisten vertailujen suhteellisen vähän tutkittu alue. Määräisyys ei ole yksiselitteisesti hahmotettava ja absoluuttinen kategoria. Se kuuluu perinteisesti semantiikan alaan, mutta sitä voidaan lähestyä monesta muustakin näkökulmasta (morfologia, syntaksi, pragmatiikka, tekstintutkimus). Näkökulmien moninaisuus johtuu osittain ilmaisukeinojen kirjavuudesta: kielet käyttävät määräisyyden osoittamiseksi erilaisia leksikaalisia ja morfologisia keinoja, sanajärjestystä, painotusta, kontekstia. Toisaalta maailman kielet eroavat toisistaan myös määräisyyden asteen osoittamisessa.

Vaikka suomessa määräisyydellä ei ole minkäänlaista primääristä ilmaisukeinoja, aiheella on suhteellisen laaja tutkimushistoria. Tutkijat ovat pyrkineet sekä kartoittamaan määräisyyden mahdollisia ilmaisukeinoja ja ilmenemismuotoja suomen kielessä että määrittelemään määräisyyden aseman suomen kieliopissa.

1. Suomen *spesies*-termin tausta

Suomalaisissa kieliopissa määräisyyden ja epämääräisyyden kattoterminä käytetty *spesies* juontaa juurensa ruotsin kieliopista. Ruotsalainen kielentutkija Adolf Noreen käytti muotoa ja lajia tarkoittavaa sanaa *spesies* vuonna 1904 ilmestyneessä kieliopissaan (*Vårt språk*). Noreen erotti kolme spesieslajia, eli definiittisen, indefiniittisen ja generaalisen spesieksen. Näistä kahdella ensimmäisellä on taivutuksen lisäksi oma artikkelililmaisoin, kolmas on artikkeliton. Noreenilla spesies on nimenomaan kieliopillinen kategoria, ja sen lähtökohtana on ruotsin artikkelisysteemi, joka käsittää etu- ja jälkiattribuutit ja artikkelitaivutuksen. Noreen siis

käytti spesiestä ahtaammassa merkityksessä, kuin se ymmärrettiin ja sitä käytettiin myöhemmin suomen kieliopissa.

Suomessa termi *spesies* otettiin käyttöön vuoden 1915 jälkeen, E. N. Setälän johtaman kielioppikomitean suosituksesta. „Pitäen silmällä, missä määrin oliot ovat määrättyjä ja määräämättömiä, voidaan oliot osoittaa a) tunnetuiksi tai ennen mainituiksi (määrätty merkitys), b) tuntemattomiksi tai ennen mainitsemattomiksi (määräämätön merkitys)” (Kielioppikomitean mietintö, 1915:38). Alussa termiä käytettiin etupäässä Suomen kouluissa opettujen artikkelikielten määräisen ja epämääräisen substantiivimuodon erottamiseksi, mutta vähitellen *spesies* on kotiutunut myös suomen kielen kielioppeihin. Kuten Erik Ahlman on todennut, suomen kielellä „on taipumus” erottaa subjektin määräinen ja epämääräinen *spesies* (Ahlman 1928:134).

Suomessa termin merkitys ja käyttö on muuttunut Noreenin tarkoittamaan verrattuna, sillä suomessa spesieksellä on vain kaksi lajia kolmen sijasta (määräinen ja epämääräinen), jotka ovat merkitysoppositiossa, ja eronteko perustuu semanttisiin eikä muodollisiin kriteereihin. *Spesies* oli pitkään ristiriidaton käsite ja tutkijat keskittyivät definiittisyyden „ilmaisukeinojen” kartoittamiseen (Ahlman 1928, 1932; Nieminen 1938; L. Hakulinen 1946). Termin käyttökin vakiintui: sanaa *spesies* käytettiin jo alusta – Noreenin kieliopin ilmestymisestä – lähtien, spesiksen attribuutteina käytetyt sanat *määräinen* ja *epämääräinen* vakiintuivat hieman myöhemmin, syrjäyttäen käytöstä *määrätty*, *määräävä*, *määräämätön*. (*Määräisen* ja *epämääräisen* rinnalla myös vierasperäiset *definiittinen* ja *indefiniittinen* tulivat käyttöön, ja niitä käytettiin edellisten täysarvoisina synonyymeina.)

Spesies-määritelmän ja -kuvauksen muutos alkoi 1950-luvulla ns. eksistentiaalilausekeskustelun myötä. Keskusteluun osallistui ajan merkittävimpiä suomen kielen tutkijoita, mm. Ikola, Penttilä, Siro, E. Itkonen, T. Itkonen, Sadeniemi. Vuosikymmeniä jatkuneen vilkkaan väittelyn kohteena oli eksistentiaalilauseen subjektin muodonvaihtelu (nominatiivi- ja partitiivimuoto), sen syyt ja eri muotojen merkitykset. Subjektin muodonvaihtelua selvitettyä myös spesieksellä oli keskeinen rooli, mutta määräisyyden ja epämääräisyyden rinnalla yhtä suurta huomiota saivat käsiteparit totaalisuus ja partiaalisuus, jaottomuus ja jaollisuus. Keskustelun keskeisiin kysymyksiin kuului, miten nämä

semanttiset käsitteet heijastuvat eksistentiaalilauseen subjektin muodossa ja miten nämä ominaisuudet liittyvät toisiinsa. Asian selvittelyä vaikeutti käsitteistä vallitseva laaja erimielisyys, joka näkyi siinäkin, että samantyyppiset, joskus jopa samat lauseet tulkittiin määräisyyden kannalta eri tavalla. Tämä johtui osittain lähtökohtien määrittelemättömyydestä, yleisesti hyväksytyyn yhteisen kannan puutteesta. Keskustelussa myös spesieksen määrittely ja kuvaus sai uusia näkökulmia ja ulottuvuuksia. Ahlman piti eksistentiaalilauseen jaollisen subjektin muodonvaihtelua nimenomaan spesieksen osoittimena, subjektin totaalisuus osoittaa määräisyyttä, partiaalisuus epämääräisyyttä (Ahlman 1928). Määräisyyden muodollisista kriteereistä puhuttaessa korostettiin etupäässä totaalisuutta määräisyyden tuntomerkinä (Ikola 1955:320, Sadeniemi 1955:16). Semanttis-pragmaattisiin seikkoihin perustuvan määräisyyden edellytyksinä mainittiin tunnettuus (E. Itkonen 1966:256), tarkoitteen olemassaolo (Penttilä 1956:362), puhujan ja kuulijan yhteinen tietotausta, eli se, että molemmat tietävät (tai puhuja olettaa kuulijankin tietävän), mistä tarkoitteesta on kysymys (Ikola 1954:221), mutta näistä tunnettuus oli yleisimmin hyväksytty ehto.

Erityisen hankaliksi tapauksiksi osoittautuivat jaolliset monikkomuotoiset subjektit ja objektit. Niiden mainittuus tai mainitsemattomuus (eli tunnettuus) ei antanut riittävää lähtökohtaa niiden määräisyyden yksiselitteiseen tulkittamiseen, vaan määräisyydestulkintaan vaikutti myös määräistä tai epämääräistä paljoutta ilmaisevien sijapäätteiden vaihtelu. Penttilä yritti ratkaista ongelman kehittämällä definiittisen ja indefiniittisen spesieskategorian rinnalle kolmannenkin, ns. puolidefiniittisen. Hänen määritelmänsä mukaan puolidefiniittinen on „sane, jonka tarkoitteena ei ole mikä hyvänsä joukko, kollektio yksilöitä, vaan määrätarkoitukseen sovelias, määrätehtävän mukainen, määräpaikkaan kuuluva tai muulla tavalla osittain definiittinen kollektio, jonkalaisia on kuitenkin monta, niin, että tarkoitteena on mikä hyvänsä niistä” (Penttilä 1955a:152). Puolidefiniittisinä hän piti siis sarjallisia, parillisia olioita tai muulla tavalla jotakin kiinteätä suhdetta ilmaisevia monikkomuotoisia ilmauksia (Penttilän esimerkit: *Koivussa on isot lehdet. Panen kengät jalkaan.*). Puolidefiniittisyys ei kuitenkaan tarjonnut tyydyttävää selitystä kiisteltyihin ongelmatapauksiin, eikä teoria saanut myönteistä vastakaikua.

Sen sijaan Siron teoria kahdenlaisesta spesieksestä sai laajan hyväksynnän. Siro tiivistä ehdotuksensa näin: „Tulemme siis siihen, että spesies-sanalla tarkoitetaan kahta eri asiaa. Toisaalta subjekti voi laadultaan olla sellainen, että se tarkoittaa joko määräistä tai epämääräistä joukkoa, toisaalta sellainen, että se viittaa tunnettuun tai tuntemattomaan tarkoitteeseen. On sopimuksen asia, miten näitä nimitämme. Molempia tapauksia voidaan ehkä kutsua spesiekseksi, mutta silloin täytyy keksiä jokin määräite kummallekin. (...) Voitaisiinko ajatella, että määräisyyden definiittisyyttä nimittäisimme kvantitatiiviseksi spesiekseksi ja toista, nim. tuttuusominaisuutta esim. notiiviseksi spesiekseksi” (Siro 1957:189). Näin spesiesjärjestelmä muuttui nelijakoiseksi yhdistelmätapauksineen: 1) notiivisesti ja kvantitatiivisesti määräinen (*Pojat juoksevat pihalla. Jauhhot ovat pöydällä.*); 2) notiivisesti epämääräinen ja kvantitatiivisesti määräinen (*Koivussa on tänä vuonna isot lehdet. Koulussa on hyvät opetusvälineet.*); 3) notiivisesti määräinen ja kvantitatiivisesti epämääräinen (*Vettä on kattilassa. Tämän sarjan osia on sitoja.*); 4) notiivisesti ja kvantitatiivisesti epämääräinen (*Pihalla juoksee poikia. Pöydällä on ruokaa.* Siron esimerkit). Tämä jaottelu näytti kattavan kaikki jaottomat ja jaolliset yksikkö- ja monikkomuotoiset NP-tapaukset. Käsitelmä kahdenlaisesta spesieksestä vallitsi pitkään, esimerkiksi vuonna 1979 ilmestyneessä Nykysuomen lauseopissakin (Hakulinen – Karlsson 1979) spesiestä tarkastellaan Siron kvantitatiivisen ja notiivisen spesieksen perusteella.

Laaja hyväksyntä ei kuitenkaan tarkoittanut yksimielisyyttä. Kvantitatiivisen spesieksen oikeutusta korostaen Hirvonen (1980) painotti myös kontekstin merkitystä definiittisyyden tulkinnassa, kun taas Larjavaara (1988) piti kahden spesieskategorian, notiivisen ja kvantitatiivisen spesieksen ristiintaulukointia harhaanjohtavana, ja kvantitatiivista spesiestä hän piti erillään notiivisesta.

Myös kritiikkiä on esitetty. Terho Itkosen mielestä (1980) ei kannata erottaa kahta spesieskategoriaa, koska notiivinen ja kvantitatiivinen spesies osuvat aina yksiin. Määräisten ja epämääräisten monikollisten jaollisten tarkoitteiden sijasta hän ehdottaa, että puhuttaisiin määräisistä ja epämääräisistä paljouksista, ylijäämän kieltävästä ja ylijäämän sallivasta kvantifikaatiosta. Myös Vähämäki pitää kvantitatiivista spesiestä tarpeettomana, koska „kvantitatiivinen epämääräisyys, joka monikollisissa ilmauksissa on kyllä todellinen, on täysin ennustettavissa notiivisesta

epämääräisyydestä käsin. (...) jos emme tiedä, ketkä tai mitkä ovat jossain, emme myöskään tiedä, kuinka monta heitä tai niitä on” (Vähämäki 1980:32). Myös Chesterman (1991) ja Vilkuna (1992) ovat luopuneet termin käytöstä (ks. alempana).

1970-luvulta lähtien määräisyyden tarkastelun painopiste on muuttunut pragmaattisemmaksi ja kääntämiseen liittyvä kontrastiivinen näkökulma on korostunut yhä enemmän määräisyyttä käsittelevissä artikkeleissa ja useissa opinnäytteissä. Kielten vertailussa eniten huomiota ovat saaneet ruotsi, englantia ja saksa. Näissä tutkimuksissa kielipillisen, pelkästään morfologisiin ja syntaktisiin tekijöihin fokuoivan lähestymistavan rinnalla on yhä enemmän korostunut myös semanttis-pragmaattinen näkökulma, „keksittyjen” esimerkklauseiden sijasta on nojaututtu käänöksissä esiintyviin tekstilauseisiin. Hakanen onkin ehdottanut (1986), että puhuttaisiin kontekstispesieksistä, koska suomessa definiittisyys on pääteltävissä kontekstista ja on monien osatekijöiden summa.

Suomen määräisyyttä käsittelevää, sekä pragmaattista että teoreettista näkökulmaa soveltavaa laajaa tutkimusta on tähän mennessä kaksi, Chestermanin ja Vilkunan tutkimukset. Andrew Chestermanin teos *On definiteness* (1991) on määräisyyttä käsittelevä sekä kontrastiivista näkökulmaa soveltava tutkimus, jonka vertailukohteena on rakenteeltaan kaksi hyvin erilaista kieltä, englantia ja suomi. Chesterman esittelee hyvin perusteellisesti molempia kieliä definiittisyyden ilmaisemisen kannalta (englannin artikkelijärjestelmää, suomen erilaisia keinoja, jotka voivat toimia myös määräisyyden ilmaisimina) sekä englannin artikkelinkäyttöön että suomen spesieksien liittyviä määräisyysteorioita. Chesterman katsoo, että määräisyys on monitahoinen ilmiö, jota binaariset käsiteparit (jaoton ja jaollinen, vanha ja uusi tieto, mainittu ja mainitsematon) eivät tyydyttävästi selitä, vaan määräisyystulkintaan vaikuttavat useat tekijät kielen eri alueilta. Chesterman on kehittänyt oman definiittisyysteorian, hierarkiamallin, jolla hän pyrkii kartoittamaan määräisyyttä tai epämääräisyyttä „esille tuovat” elementit ja pyrkii myös selittämään niiden käyttäytymistä ja mahdollista suhdetta toisiinsa. Hierarkian elementit rakentuvat toisilleen. Ne ovat sanajärjestys, erisnimet ja muut „itsestään selvät” määräiset ilmaukset, tietyt pronominit, kielipilliset sijat, tekstin sisäinen ja ulkoinen konteksti; näistä konteksti on kaikkien muiden

yläpuolella. Toinen piirre voi kumota toisen, ja oikeaa tulkintaa etsittäessä vaihtoehtoista aina ylempänä oleva tekijä otetaan huomioon. Chestermanin mukaan tällainen tulkinta soveltuu hyvin suomeen, jossa määräisyys ei perustu ainoastaan yhteen tiettyyn tekijään, vaan on otettava huomioon useampi elementti. Chesterman luopuu spesies-termin käytöstä ja hylkää paljon keskustelua herättäneet parit 'notiivisesti määräinen – kvantitatiivisesti epämääräinen' ja 'notiivisesti epämääräinen – kvantitatiivisesti määräinen' loogisesti mahdottomina. Jaottoman ja jaollisen vastakohtaan sekä kvantitatiiviseen spesiekseen liittyvien ongelmien ratkaisuksi Chesterman ehdottaa Hawkinsin (1978) inklusiivisuusteorian soveltamista ja sanoo, että sekä jaottomat että jaolliset monikkomuotoiset NP:t ovat „paljouksia” ja molemmat voivat ilmaista sekä totaalisia että partiaalisia määriä.

Maria Vilkunan suomen kielen määräisyys- ja referenttisuhteita käsittelevän teoksen (1992) yksi tavoite on ottaa kantaa ns. määräisyyden ilmaisukeinoina pidettyihin piirteisiin ja ylipäätään suomen spesieskuvaukseen. Vilkuna tarkastelee kysymystä tekstuaalis-pragmaattisesta näkökulmasta ja soveltaa aiheeseen liittyviä yleisiä filosofisia ja kielitieteellisiä teorioita, esimerkiksi Hawkinsin paikannettavuusteoriaa. Määräisyyden peruserkityksenä Vilkuna pitää sitä, että „ilmauksen (potentiaalinen) tarkoite on ainutkertaisesti paikannettavissa kuulijan senhetkisessä diskurssimallissa” (Vilkuna 1992:176). Paikannusohjeina voivat toimia mainittuus, tilanteen tunnistettavuus ja (assosiaation ym. kautta toteutuva) implikoitu tunnistettavuus. Vaikka tunnistettavuus on tärkeä tekijä määräisyyden kuvauksessa, se ei ole sama kuin definiittisyys, korostaa Vilkuna. Tunnistettavuus on tarkoitteen ominaisuus, definiittisyys taas on tarkoitteen kuvauksen, eli NP:n ominaisuus. Spesies-keskustelun kiistakysymykseen kantaa ottaen Vilkuna pitää kvantitatiivista spesiestä tarpeettomana terminä; vaikka kvantifikaatio ja definiittisyys ovat yhteydessä, kyse on kuitenkin siitä, onko tarkoite(paljoukset) „yksinkertaisesti paikannettavissa” (Vilkuna 1992:71).

2. Määräisyyden ilmaisukeinot suomessa

Suomessa määräisyys ei ole kieliopillinen kategoria, koska määräisyydellä ei ole omaa kieliopillistunutta ilmaisinta. Toisaalta suomessa on useita erilaisia mahdollisuuksia, joiden nojalla määräisyystulkinta syntyy. Nämä keinot ovat sekundaarisia, sillä jokaisella on oma, ensisijainen morfologinen, syntaktinen tai semanttinen tehtävä, mutta tietyissä yhteyksissä nämä keinot osoittavat yksin tai yhdessä jonkin tarkoitteen määräisyyttä tai epämääräisyyttä.

Suomessa määräisyyden ilmaisukeinojen kartoittaminen ja kerääminen alkoi heti *spesies*-termin käyttöönoton aikoihin, ja ne selvitettiin tutkimalla suomen kieltä sekä vertailemalla suomea vieraisiin kieliin (varhaisessa vaiheessa etupäässä ruotsiin ja saksaan, myöhemmin Englantiin).

Määräisyyden ilmaisumahdollisuuksien varhaisimpia esittelyjä tavataan Virittäjän 1920–30-luvun numeroissa (Ahlman 1928, 1932; Nieminen 1938 jne.). Yksityiskohtaisin ja laajin esitys on Lauri Hakulisen (1946), joka on ollut monen myöhemmän tutkimuksen lähtökohtana. Hakulinen keskittyi etupäässä morfologisten keinojen esittämiseen, myöhemmin perinteistä kuvausta täsmennettiin ja lisättiin myös syntaksiin ja kontekstiin liittyviä näkökohtia. *Spesieksen* perinteisinä ilmaisukeinoina pidetyistä ilmiöistä toiset ovat ominaisia puheelle, toiset kirjoitetulle kielelle, mutta ne voivat esiintyä kummassakin yhteydessä.

Suomessa kaikki nämä keinot ovat sekundaarisia, eivätkä ne yleensä yksin riitä määräisyysuhteiden kuvaamiseen, vaan yhdessä toisen keinon kanssa varmistavat määräisyystulkintaa.

2.1. Leksikaaliset elementit

Määräisyyden osoittaminen leksikaalisilla keinoilla tekee kyseisen ilmauksen yksiselitteisesti määräiseksi tai epämääräiseksi lausetyypistä tai ilmaisun laadusta riippumatta. Tarkenteiden käyttö on ominaista etenkin puhutulle kielelle. Määräisyyttä voidaan korostaa esimerkiksi proadjektiiveilla (*semmoinen, tällainen*), jolloin painotetaan tarkoitteen lajia, ominaisuutta, demonstratiivipronomineilla (*tämä, tuo, se*), joista *se* on erittäin yleinen puhekielessä.

Se-pronominin laaja käyttö on käynnistänyt keskustelun siitä, onko *se* kehittymässä artikkeliksi suomessa. Artikkelimaisuuden puolesta puhujien mukaan (Laury 1996) puhekielessä *se* on jo artikkeli. Viime vuosisadan aikana *se*-pronominin käyttö on yleistynyt merkittävästi ja nuorten puheessa sen käyttötaajuus on saavuttanut artikkelikielten artikkeliluokan. Pronominin käyttö on laajempaa kuin tavallisen demonstratiivipronominin ja sillä on kehittynyt artikkelille ominainen tehtävä. Taaksepäin viittaamisen kautta tunnistettavien referenttien NP:iden lisäksi *se* voi liittyä muihinkin NP:ihin, esimerkiksi assosiaation tai yhteisen tiedon kautta tuttujen referenttien NP:ihin, ja *se* voi esiintyä myös geneerisissä yhteyksissä. Vastakkaisen mielipiteen edustajien mukaan (Sundbäck 1995, Larjavaara 2001) *se*-pronominin yleistymisen taustalla voi olla vieraan kielen (etenkin englannin) vaikutus ja *se* voi olla myös muoti-ilmiö, eräänlainen uusi puhetyyli. Laajasta käytöstä huolimatta *se* ei täytä artikkelin kriteereitä. *Se* ei esiinny säännöllisesti, vaan käytön runsaus vaihtelee puhujittain. *Sen* käyttö on hyvin epäyhtenäistä, *se* ei ole pakollinen, ei liity automaattisesti nomini-ilmauksiin. Vastaväitteenä mainitaan myös, että *se*-pronominin rinnalla myös *tämä*-tarkenteen käyttö on laajaa ja nimenomaan sellaisissa tehtävissä, joissa myös *se* esiintyy. Artikkelin tehtäviin viitaten mainitaan myös, että „oikean” artikkelin ominaisuuksiin kuuluu sekä teksti- että tilanneviitteisyys, ja *se*-sanalla puhetilanteessa viittaavaa käyttöä ei ole (Larjavaara 2001:27). Sundbäck (1995) huomauttaa, että puheessa *se*-sanalla viitataan myös uusiin, mainitsemattomiin asioihin ja sanoo, että pronominille on kehittymässä eräänlainen täytesanafunktio, jonka tehtävä on puhujan ja kuulijan vuorovaikutuksen ylläpitäminen.

Epämääräisyyttä osoittavat tarkenteet voidaan jakaa kahteen ryhmään. Spesifistä indefiniittisyyttä ilmaisevilla tarkenteilla (*eräs, muuan, yksi, tietty*) puhuja osoittaa, ettei kuulijan tarvitse tietää, mistä on kyse, kun taas ei-spesifiset indefiniittiset pronominit (*joku, jokin*) ilmaisevat, ettei puhuja itsekään tiedä, mistä on kyse tai hän ei välitä siitä. (A. Hakulinen 2004:1353-1354.)

Tarkenteellisten ilmausten lisäksi suomessa luontaisesti määräisinä pidetään persoona- ja demonstratiivi-NP:itä, erisnimiä, ilmauksia, joissa on genetiivimääräite tai possessiivisuffiksi, yksilötarkoitteisia ja ainutkertaisuutta ilmaisevia sanoja, esimerkiksi perheenjäsenet, sosiaalisesti

keskeiset henkilöt ja instituutiot (A. Hakulinen 2004:1360). Luontaisesti epämääräisiksi katsotaan indefiniittikvanttorin (*joku, moni, kuka tahansa, muutama* jne.) sisältävät NP:t (A. Hakulinen 2004:1352).

2.2. Sanajärjestys

Kirjoitetussa kielessä tärkeä määräisyssuhteiden ilmaisemisen keino on sanajärjestys, jota on pidetty suomessa notiivisen spesieksen ilmaisimena. Maailman kielissä vallitseva yleinen tendenssi pätee myös suomessa, eli temaattisen sanajärjestyksen kannalta teeman asemassa oleva lauseenjäsen on useimmiten määräinen ja reemana oleva lauseenjäsen on epämääräinen. Lauseenjäsenistä subjekti on yleensä määräinen ja se on lauseen alussa, mutta lauseen lopussa oleva subjekti on yleensä epämääräinen, kuten eksistentiaalilauseiden subjektit. Määräisyyden päätyypit näkyvät seuraavissa esimerkkilauseissa.

Määräinen ja epämääräinen subjekti:

Vieras on pihalla. Pihalla on vieras. (L. Hakulinen 1979:512.)

Määräinen ja epämääräinen objekti:

Minä tapasin tytön pihalla. Minä tapasin pihalla tytön. (Ahlman 1928:134.)

Predikaatin aseman huomioon ottaen predikaatin edellä oleva objekti on määräisempi kuin predikaatin jälkeinen:

Haukka kanan vei. Haukka vei kanan. (L. Hakulinen 1946:198.)

Suomen suhteellisen vapaa sanajärjestys tekee mahdolliseksi ilmaista subjekti- tai objekti-NP:n definiittisyys siirtämällä ne lauseen alkuun tai loppuun. Tämä keino toimii kuitenkin parhaiten vain intransitiivi- ja transitiivilauseissa, joissa on vähemmän sanajärjestysrajoituksia kuin muissa lausetyypeissä.

Vaikka yllä mainittuja sanajärjestyssääntöjä pidetään universaaleina, sääntöjen antama kuva on hyvin pelkistetty ja pätee etupäässä kontekstittomien neutraalilauseiden tapauksessa. Konteksti, painotus tai leksikaalisen elementin lisääminen voi tehdä pelkkien sanajärjestyssääntöjen perusteella määräisen konstituentin epämääräiseksi tai päinvastoin.

2.3. Sijapäätteet

Kvantitatiivisen spesieksen ilmaisukeinona pidetään perinteisesti tiettyjen sijapäätteiden, nominatiivin, akkusatiivin ja partitiivin vaihtoehtoista käyttöä. Subjektin tapauksessa nominatiivimuotoinen (lauseenalkuinen) subjekti tulkitaan yleensä määräiseksi, sen sijaan partitiivimuotoinen (lauseen loppupuolelle sijoitettu) subjekti tulkitaan useimmiten epämääräiseksi. Seuraavat lauseparit valaisevat ilmiön:

Vieraat tulivat vastaan. Vieraita tuli vastaan.

Kukat ovat maljakossa. Maljakossa on kukkia.

Ruoka on pöydällä. Pöydällä on ruokaa.

Hiekka valui veden mukana. Veden mukana valui hiekkaa. (L. Hakulinen 1979:511.)

Objektin tapauksessa määräisyyden ja epämääräisyyden oppositio heijastuu objektin akkusatiivi- ja partitiivimuodon vaihtelussa:

Luin kirjat. Luin kirjoja.

Katsokaa vain kuvat! Katsokaa kuvia!

Miehet saivat kalat verkolla. Miehet saivat verkolla kaloja.

Marjat jo syötiin. Syötiin marjoja.

Toin veden. Toin vettä.

Minulla on eväät. Minulla on eväitä.

Huomasimme kauneuden ympärillämme. Huomasimme ympärillämme kauneutta. (L. Hakulinen 1979:511.)

Molemmissa tapauksissa tämä määräisyyden ja epämääräisyyden välinen eronteko on mahdollista jaollisten (siis monikollisten, aine- ja abstrakti-) sanojen tapauksessa. Kvantitatiivisesti määräinen eli nominatiivimuotoinen subjekti tai akkusatiivimuotoinen objekti viittaavat jännöksettömästi koko puheena olevaan joukkoon, jolloin nominatiivi ja akkusatiivimuoto ilmaisevat „kokonaista olioluokkaa” (L. Hakulinen 1979:512), määräistä paljoutta. Kvantitatiivisesti epämääräinen partitiivimuotoinen subjekti tai objekti viittaavat rajaamattomaan määrään, partitiivi ilmaisee partiaalisuutta, epämääräistä paljoutta.

Vastaavanlainen sijajakauma näkyy myös yksipersonaisissa ilmauksissa ja partisiippirakenteissa, joissa genetiivimuoto on oppositiossa nominatiivin tai partitiivin kanssa:

Kirjeen piti tulla minulle. Minulle piti tulla kirje.

Näkötornin ei sopisi olla tässä. Tässä ei sopisi olla näkötorni. (L.Hakulinen 1946:201.)

Isännän pitää olla talossa. Talossa pitää olla isäntä. (Ahlman 1928:135.)

Arveletko rohkeuden olevan tarpeeksi? Arveletko rohkeutta olevan tarpeeksi?

Näin vieraiden tulevan. Näin vieraita tulevan. (L. Hakulinen 1946:201.)

Miehen sanotaan hukkuneen mereen. Mereen sanotaan hukkuneen mies. (Ahlman 1928:138.)

Sijanvaihtelu määräisyyden osoittamisen keinona ei käy rektioverbien yhteydessä eikä kieltolauseissa. Rektioverbien yhteydessä sijanvaihtelu ilmaisee aspektia, ei spesiestä, akkusatiivi on resultatiivisuuden ja partitiivi on irresultatiivisuuden osoitin. Kieltolauseissa partitiivi liittyy kieltoon eikä määräisyyteen, näin näissä lauseissa määräisyys on osoitettava muilla keinoilla tai se jää irrelevanttina ilmenemättä.

2.4. Predikaatin muoto

Määräisyyttä voi tietyissä tapauksissa osoittaa myös predikaatin yksikkö- ja monikkomuodon vaihtelulla lauseissa, joissa subjekti on kardinaalilukusana tai monikollinen sana. Tällaista subjektia pidetään määräisenä, jos predikaatti on monikossa, ja epämääräisenä, jos predikaatti on yksikössä:

Suomen neljä edustajaa menestyivät hyvin. Neljä Suomen edustajaa menestyi hyvin. (L Hakulinen 1979:512.)

Iltauutiset seuraavat hetken kuluttua. Nyt seuraa iltauutiset. (L. Hakulinen 1946:201.)

Viisi suurvaltaa ovat päättäneet. Viisi suurvaltaa on päättänyt.

Kaksoset ovat tuossa talossa. Tuossa talossa on kaksoset. (Ahlman 1928:134.)

A:n pari esimerkkiä riittääköt. Pari A:n esimerkkiä riittääkään. (L. Hakulinen 1979:512.)

2.5. Painotus

Tietyissä tapauksissa myös painotus voi antaa vihjeitä lauseen määräisyyssuhteiden selvittämiseen, ja sitä pidetään tutun ja uuden tiedon erottamisen yhtenä keinona. Painollinen konstituentti tuo keskusteluun uutta tietoa, tuttua tietoa edustava on painoton. Määräisyyden kannalta

tämä voidaan kuvata siten, että definiittinen lauseenjäsen on suhteellisen painoton ja indefiniittinen konstituentti saa suuremman painon:

Uusi pyrstötähti on LÖYTÄNYT. UUSI PYRSTÖTÄHTI on löytynyt.

Torpan poika KOSI talon tytärtä. TORPAN POIKA kosi TALON TYTÄRTÄ. (L. Hakulinen 1946:196-197.)

Painotus ei kuitenkaan riitä yksin määräisyyden osoittimeksi, vaan se usein yhdessä sanajärjestyksen kanssa opastaa kuulijaa määräisyyden oikeaan tulkittamiseen. Näin suhteellisen painollinen lauseenjäsen on yleensä kuitenkin lauseen lopussa, predikaatin jälkeen, ja se on epämääräinen myös sanajärjestyssääntöjen mukaan:

Hevonen on pihalla. Pihalla on HEVONEN.

Kevät tulee. Ensi vuonna näkyy AURINGONPIMENNYS. (L. Hakulinen 1946:196-197.)

2.6. Muita keinoja

Tietyissä yhteyksissä aikamuotokin voi vaikuttaa määräisyyden tulkittamiseen. Menneen ajan aikamuodoista perfektiä pidetään epämääräisempänä kuin imperfektiä (Rautala 1978:31), mikä voi johtua siitä, että imperfekti on tarkkaa ajankohtaa ilmaisevana konkreettisempi kuin perfekti. Aikamuotoja ei kuitenkaan lueta määräisyyden ilmaisukeinoihin, vaan ne tarjoavat pikemminkin lisää mahdollisuuksia vahvistaa jonkin rakenteen määräistä tai epämääräistä tulkintaa, etenkin käännettäessä vieraasta artikkelikielestä suomeen tai toisinpäin.

Kirjoitetussa kielessä silloin tällöin esiintyvä keino määräisyyden korostamiseksi on ison alkukirjaimen käyttö appellatiivisissa nimissä, esimerkiksi *Eduskuntatalo, Tuomiokirkko, Rautatietori* (L. Hakulinen 1979:512).

2.7. Konteksti

Määräisyyden ilmaisukeinot ovat monenlaisia, mutta leksikaalisia elementtejä lukuun ottamatta mikään keino yksin ei riitä määräisyyssuhteiden yksiselitteiseen osoittamiseen. Näin mahdolliset eri keinot esiintyvätkin usein yhdessä (sanajärjestys ja painotus, sijanvaihtelu ja sanajärjestys). Keinoja sovellettaessa tavataan usein myös edellytyksiä ja

rajoituksia, jotka koskevat sanan laatua, lausetyyppiä tai johtuvat kyseisen ilmaisukeinon ensisijaisesta funktiosta, joka on aina etusijalla määräisyysuhteiden ilmaisemiseen verrattuna. Näiden perusteella kannattaakin määräisyyden ilmaisemisen sijasta puhua mieluummin määräisyyden pääteltävyydestä (Vilkuna 1992), missä on tärkeä osuus monella osatekijällä.

Lauseet ovat useimmiten tekstilauseita, eli ne vain harvoin esiintyvät irrallisina, ilman mitään kontekstia. Puhe- tai tilannekonteksti auttaa luokittelemaan kuullun tiedon tutuksi tai uudeksi. Tunnistaminen tapahtuu tilanteen tai edeltävän tekstin nojalla. Kun muut keinot eivät auta, monesti määräisyys onkin pääteltävissä kontekstin avulla. Joskus konteksti on jopa ainoa keino määräisyysuhteiden selvittämisessä ja sen perusteella sovellettu määräisyystulkinta voi voittaa muiden keinojen tarjoamat vihjeet. Esimerkiksi seuraavissa lauseissa subjektit *varkaat* ja *apinat* ovat uusia tarkoitteita kontekstissaan ja näin epämääräisiä sanajärjestysasemastaan ja nominatiivimuodostaan huolimatta.

Varkaat varastivat tavarani.

Näin unta, että apinat hyppivät pöydälläni. (Chesterman 1991:161.)

Useat tutkijat pitävätkin kontekstia määräisyyden selvittämisen tärkeimpänä osatekijänä suomessa (Hakanen 1986, Chesterman 1991, Vilkuna 1992).

Kirjallisuus

AHLMAN, Erik 1928: Spesioksen ilmaisemisesta suomessa. *Vir* 32: 134–136.

AHLMAN, Erik 1932: Spesioksen vaikutuksesta eräisiin suomen substantiivi-attribuutteihin. *Vir* 36: 44–46.

CHESTERMAN, Andrew 1991: *On Definiteness. A study with special reference to English and Finnish.* *Cambridge Studies in Linguistics* 56. Cambridge: Cambridge University Press.

- HAKANEN, Aimo 1986: Määräisyyden ongelma kääntäjän näkökulmasta. In: Salmela – Toivanen (toim.): Kohti uutta kirkkoraamattua. Suomen eksegeettisen seuran julkaisuja 43. Helsinki. 42–53.
- HAKULINEN, Auli – Karlsson, Fred 1979: Nykysuomen lauseoppia. Helsinki: SKS.
- HAKULINEN, Auli (päätoim.) 2004: Iso suomen kielioppi. Helsinki: SKS.
- HAKULINEN, Lauri 1946: Suomen kielen rakenne ja kehitys II. Helsinki: Otava.
- HAKULINEN, Lauri 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Helsinki: Otava.
- HIRVONEN, Ilkka 1980: Spesioksen kategoriasta suomen kielen kuvauksessa. SJ 22: 71–86.
- HAWKINS, John 1978: Definiteness and indefiniteness. A study in reference and grammaticality prediction. London: Croom Heim.
- IKOLA, Osmo 1954: Suomen lauseopin ongelmia. Vir 58: 209–254.
- IKOLA, Osmo 1955: Suomen lauseopin ongelmia. Vir 59: 319–322.
- ITKONEN, Erkki 1966: Kieli ja sen tutkimus. Helsinki: WSOY.
- ITKONEN, Terho 1969: Määrätty ja määräinen. Vir 79: 101–102.
- ITKONEN, Terho 1980: Spesies suomessa ja germaanisissa kielissä. Vir 84: 27–38.
- Kielioppikomitean mietintö nro 6. 1915. Helsinki.*
- LARJAVAARA, Matti 1988: Suomen kvantitatiivinen spesies. Vir 92: 469–503.
- LARJAVAARA, Matti 2001: Määräinen artikkeli – suomessa? Kielikello 4/2001. 25–27.
- LAURY, Ritva 1996: Sen kategoriasta – onko suomessa jo artikkeli? Vir 100: 162–181.
- NIEMINEN, Kaarlo 1938: Epämääräisen spesioksen ilmaisemisesta. Vir 42: 514–515.
- PENTTILÄ, Aarni 1943: Eris- ja yleisnimitystä. Vir 47: 30–39.

- PENTTILÄ, Aarni 1955a: Myöntölauseen subjektin totaalisuudesta ja partiaalisuudesta. Vir 59: 148–161.
- PENTTILÄ, Aarni 1955b: Puolidefiniittisestä spesieksestä. Vir 59: 393–396.
- PENTTILÄ, Aarni 1956: Vieläkin subjektin totaalisuuden ja partiaalisuuden seikoista. Vir 60: 353–363.
- RAUTALA, Helena 1978: Subjektin määräisyyden ja epämääräisyyden ilmaisukeinot englannissa ja suomessa. SJ 20: 29–51.
- SADENIEMI, Matti 1955: Subjektin totaalisuudesta ja partiaalisuudesta. Vir 59: 10–18.
- SIRO, Paavo 1957: Suomen kielen subjektista kielen rakenteen osana. Vir 61: 181–190.
- SIRO, Paavo 1960: Suomen yksinäislauseen perustavia ongelmia. Ns. „eksistentiaalinen” lausetyyppi. SJ 2: 36–51.
- SUNDBÄCK, Irene 1995: Suomen kielessäkö artikkeli? Kielikello 2/1995. 25–28.
- VILKUNA, Maria 1992: Referenssi ja määräisyys suomenkielisten tekstien tulkinnassa. Suomi 163. Helsinki: SKS.
- VÄHÄMÄKI, Börje K. 1980: Spesieksen asema suomen kielen kuvauksessa. Fennistica 2. Åbo: Åbo Akademi.